

УДК 342.5 (045)

ПРАВО НА САМОВИЗНАЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Карп Дмитро Ілліч,

аспірант

(Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ, Україна)

Стаття присвячена вивченню концептуальних аспектів визначення права на самовизначення національних меншин у науці конституційного права. Стверджується, що в сучасних конституціях відображені деякі концептуальні підходи до предметної композиції національних меншин. Це вимагає їх всебічного огляду та наукового аналізу з точки зору сучасних процесів європейської інтеграції у міждержавному здійсненні загальноновизнаних стандартів, принципів і норм прав людини, громадянина, соціальних груп.

На сучасному етапі, незважаючи на прийняті конституційні правові акти, з одного боку, ми досі не маємо цілісної концепції розвитку української держави, з акцентом на якісні характеристики українського народу, його менталітет, а також не враховуємо менталітет і інтереси національних меншин. З іншого боку, концепція етнонаціонального фактору, концептуальний розвиток етнонаціональних проблем і цілісний підхід до їх вирішення ще не створені.

Тому глибокі і радикальні зміни, що відбуваються у всіх сферах політико-правового життя сучасного українського суспільства, ще не вписуються в традиційну концепцію політико-правової системи, і тому існує нагальна потреба знайти нову парадигму розвитку таких систем.

Така парадигма конституційно-правового статусу національних меншин в сучасних умовах правової глобалізації, на нашу думку, повинна базуватися насамперед на фундаментальних принципах самоорганізації, які досить ефективні для пояснення різних систем, в тому числі, що самоорганізація в системах різних рівнів має свою специфіку.

Таким чином, прагнення до автономії та національного самовизначення народів і націй є повноцінним фактом, і вони повинні і можуть бути враховані і реалізовані в різних формах суверенітету в межах існуючої держави. Зрештою, в процесі суверенітету реалізуються національний, національний і державний суверенітет. Проте всі ці суверенітети органічно пов'язані і тісно переплетені. Якщо в монотеїстичному стані всі три суверенітети збігаються, то в поліетнічному стані їх співвідношення досить складне. Іншими словами, національний і державний суверенітет, по суті, є різними формами прояву народного суверенітету: перший відображає його етнічну організацію, а другий – державну.

Ключові слова: право на самовизначення, національні меншини, конституційне право, конституційно-правова доктрина, конституційно-правовий статус, права людини і громадянина, європейська інтеграція.

THE RIGHT TO SELF-DETERMINATION OF NATIONAL MINORITIES: CONSTITUTIONAL LAW NATURE AND FEATURES OF IMPLEMENTATION

Karp Dmytro Illich,
Postgraduate Student
(Interregional Academy of Personnel
Management, Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the study of the conceptual aspects of determining the right to self-determination of national minorities in the science of constitutional law. It is alleged that in modern constitutions reflected some conceptual approaches to the subject composition of national minorities requires their comprehensive review and scientific analysis in terms of contemporary processes of European integration in interstate implementation of universally accepted standards, principles and norms of human rights, citizen and social groups.

At the present stage, despite the adopted constitutional legal acts, on the one hand, we still do not have a coherent concept for the development of the Ukrainian state, with a focus on the qualitative characteristics of the Ukrainian people, its mentality, and do not take into account the mentality and interests of national minorities. On the other hand, the concept of ethno-national factor, conceptual development of ethno-national problems and a holistic approach to their solution have not yet been created.

That is why the profound and radical changes taking place in all spheres of political and legal life of modern Ukrainian society do not yet fit into the traditional concept of a political and legal system, and therefore there is an urgent need to find a new paradigm for the development of such systems.

Such a paradigm of the constitutional and legal status of national minorities in the current conditions of legal globalization, in our opinion, must be based, first of all, on the fundamental principles of self-organization, which are quite effective in explaining different systems, including the fact that self-organization in systems of different levels has its own specific specifics.

Thus, the desire for autonomy and national self-determination of peoples and nations is a fulfilled fact and they must and can be taken into account and realized in various forms of sovereignty within the existing state. Ultimately, in the process of sovereignty, national, national and state sovereignty are realized. However, all these sovereignties are organically linked and closely intertwined. If in a monotheistic state all three sovereignties coincide, then in a polyethnic state their ratio is rather complicated. In other words, national and state sovereignty, in essence, are various forms of manifestation of popular sovereignty: the first reflects its ethnic organization, and the second – the state.

Key words: the right to self-determination, national minorities, constitutional law, constitutional law doctrine, constitutional status, human and civil rights, European integration.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі глобалізації та європейської міждержавної інтеграції глибокі та радикальні зміни, які відбуваються в усіх сферах політико-правового життя сучасного українського суспільства, поки що не вкладаються у традиційне поняття політико-правової системи, а тому існує гостра потреба у пошуку нової парадигми розвитку таких систем.

Така парадигма конституційно-правового статусу національних меншин у сучасних умовах правової глобалізації, на наш погляд, повинна ґрунтуватися насамперед на фундаментальних принципах самоорганізації, які є досить ефективними для пояснення різних систем, враховуючи й те, що самоорганізація у системах різного рівня

має свої специфічні особливості і виражається у конституційному визначенні права на самовизначення як ключового колективного права національних меншин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення конституційно-правової природи права на самовизначення національних меншин та його практичної реалізації у науковій спеціальній літературі є достатньо дослідженим. Враховуючи те, що за своїм змістом самоорганізація національних меншин є досить багатограним явищем, зазначена проблема є актуальною для теорії та історії держави і права, конституційного, адміністративного, міжнародного права, зокрема, таких міжгалузевих інститутів, як права та свободи людини і громадянина, державний устрій, статус органів державної влади, місцеве самоврядування тощо. В цьому відношенні можна виділити праці вітчизняних вчених, які досліджували окремі аспекти цього питання, зокрема: В.Б. Авер'янова, М.О. Баймуратова, О.М. Бикова, Ю.О. Волошина, В.І. Євінтова, В.Н. Денисова, Н.П. Гаєвої, В.М. Кампа, В.В. Копейчикова, О.Л. Копиленка, М.І. Корнієнка, П.Ф. Мартиненка, О.М. Мироненка, В.О. Нікітюка, М.П. Орзіха, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, Ю.І. Римаренка, В.М. Селіванова, Є.А. Тихонової, Ю.М. Тодики, В.А. Чеховича, О.Ф. Фрицького, В.М. Шаповала та інших.

Водночас визначення парадигми конституційно-правового розвитку національних меншин як суб'єкта права на самовизначення у сучасних умовах глобалізації та міждержавної інтеграції становить актуальне теоретико-методологічне та науково-практичне завдання, зважаючи на принципи зміни фактичних обставин, у контексті яких відбувається практична реалізація даного колективного конституційного права та комплексної доктринальної категорії.

Мета статті – дослідити конституційно-правову природу та особливості реалізації права на самовизначення національних меншин у сучасних умовах правової глобалізації та міждержавної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Чинна Конституція України чітко визнала національні меншини одним із суб'єктів конституційних правовідносин. При цьому національним меншинам як учасникам конституційно-правових відносин притаманний ряд специфічних ознак, які виділяють їх із системи інших суб'єктів, визначають їхнє місце та роль у сфері суспільних відносин [1, с. 78].

І все ж проблему визначення ознак, природу прав та особливостей національних меншин як суб'єктів конституційного права, на нашу думку, прийнятий Закон України «Про національні меншини в Україні» остаточно не вирішив. Навпаки, він ставить нові питання щодо зазначених проблем. З цієї точки зору варто звернутися до досвіду міжнародних організацій щодо вирішення питань, які пов'язані з визначенням терміну «національна меншина», а разом з тим і визначенням особливих ознак та специфіки здійснення прав цих суб'єктів.

Питання про національні меншини постало ще у XVI столітті. Починаючи з XVI століття, їхні права були зафіксовані в ряді договорів. З другої половини XIX століття чільне місце у відносинах між державами починають займати питання прав людини. Особливим напрямом їх захисту стає захист прав етнічних, національних, мовних, релігійних, культурних меншин. Якщо раніше фундаментальним фактором у виділенні меншості виступала релігія, то з цього часу у трактуванні поняття меншини визначальними критеріями стають етнічні та мовні характеристики.

Після Першої Світової війни цей процес контролює Ліга Націй. У відповідних договорах національні меншини були визначені, як етнічні релігійні та мовні спільноти, котрі мовою, етнічними особливостями та культурою відрізняються від населення, серед якого вони живуть [2, с. 7]. Виникнення національних меншин як закономірного становлення та розвитку національних держав у світовому масштабі викликало

об'єктивну потребу у розробленні специфічного механізму захисту їхніх прав. Це було зумовлено тим, що питання, пов'язані із національними меншинами, почали викликати гострі конфлікти у всьому світі. Все більше ставало зрозумілим, що від самопочуття національних меншин значною мірою залежить внутрішній та зовнішній стабільний розвиток держав. Після Другої світової війни створена на основі добровільного об'єднання держав у 1945 році ООН усвідомила необхідність ефективного захисту прав людини, в тому числі й національних меншин.

Щоправда, спроби знайти таке визначення терміну «національна меншина», яке задовольняло б усі вимоги, до цього часу не призвело до успіху. Складність проблеми, на наш погляд, полягає у розмаїтті ситуацій, пов'язаних з існуванням меншин, та з поняттям національності в цілому. Труднощі з визначенням поняття «національність» з'явилися вже в кінці XIX на початку XX ст. Так, наприклад, Л. Гумплович стверджував, що ніяке інше поняття у галузі державознавства не є таким хитким та невизначеним, як поняття національності [3, с. 142]. Г. Єллінек у своїх працях неодноразово наголошував, що під час визначення, зокрема, поняття нації неможливо встановити один, стійкий, об'єктивний критерій [4, с. 75]. Водночас, на нашу думку, можна визначити загально визнані ознаки поняття меншини, а саме: меншина – це зазвичай національна, етнічна, релігійна або мовна група, відмінна від домінуючої спільноти на території суверенної держави.

Одну з найбільш вдалих концепцій «меншинних груп», або просто меншин, ще у 1945 році запропонував відомий датський вчений Луїс Вірт. Він, зокрема, визначав меншину як «групу людей, яких через їх фізичні або культурні ознаки виділяють серед інших у суспільстві <...> для особливого і нерівноправного до них ставлення і котрі вважають себе об'єктом колективної дискримінації». При цьому вчений наголошував, що, по-перше, «меншини об'єктивно займають несприятливі позиції у суспільстві», а по-друге, «люди, яких ми вважаємо меншинами, з точки зору чисельності можуть бути більшістю» [5, с. 290].

В літературі виділяються й інші ознаки, які у своїй сукупності дозволяють в цілому охопити майже всі різновиди меншин, а саме: а) кількісний аспект – меншини повинні поступатися в кількісному відношенні решті населення, що складає більшість. Проте можуть виникати ситуації, коли жодна з груп не складає більшості, і відокремлення меншини за їх кількісним складом стає проблематичним; б) не домінуюче положення – захист меншин виправданий лише тоді, коли меншина не посідає панівного положення. Існують також пануючі меншини, які не потребують захисту. Навіть більше, пануючі меншини інколи припускаються досить серйозних порушень принципів рівності, недискримінації та волевиявлення народу, передбачених у Загальній декларації прав людини ООН; в) відмінності в етнічному чи національному характері, культурі, мові або релігії. Меншини мають сталі етнічні, релігійні або мовні характеристики, які відрізняють їх від більшості населення у державі; г) особисте ставлення – представники меншин можуть виявляти свою самобутність у двох формах. Перша – коли, група прагне зберегти свої характерні відмінності. Інша форма самоідентифікації пов'язана з прийняттям особистого рішення про належність або неналежність до меншини (деякі індивіди воліють асиміляції з більшістю населення), і ні меншина, ні більшість не мусять перешкоджати їм у її здійсненні; д) корінні та депортовані народи – на загальну думку, корінні народи (народи-автохтони), на відміну від меншин, є першими мешканцями теренів, на яких вони живуть з прадавнини. Особливого розгляду і спеціальної правової регламентації потребують також депортовані народи, тобто ті, які примусово вивезені за межі держави [6, с. 7-8].

На думку німецького вченого Ф. Гекмана, в основі виокремлення утворення національних меншин лежать три базові принципи: 1) за походженням формування; 2) за структурно-соціальним становищем у суспільстві; 3) за політичною орієнтацією. Відповідно до цього, за Ф. Гекманом, національні меншини можуть бути у п'яти типах: 1) національні меншини, що сформувалися внаслідок виникнення національних держав, для яких важливою умовою було збігання державної самоорганізації й етнічної належності їхнього населення. Острівки, що уособлювали відмінну етнічність у рамках утворення національних держав й стали національними меншинами; 2) регіональні меншини (групи населення), які з різних причин усупереч уніфікації та асиміляції зберегли етнічну ідентичність; 3) мігрантський тип меншин, який має два різновиди – поселенський та заробітчанський; 4) колоніальний тип національних меншин; 5) нові національні меншини, утворення яких пов'язане із становленням нових національних держав внаслідок чисто колоніального поділу територій та становлення кордонів без врахування етнічної специфіки [7, с. 23-25].

Відомий дослідник А. Ейде своєю чергою розглядає національні меншини у контексті двох факторів – прав людини, суб'єктом яких є окремих індивід, та світового порядку, який визначається структурою та розподілом. Відповідно, виділяються два підходи до дослідження національних меншин. Перший, який базується на єдиній системі прав людини, підкреслює гідність та рівність усіх людей, незалежно від їх расової, національної належності чи релігійної та культурної орієнтації. Другий – пов'язує проблему національних меншин з світовим порядком, виводить на перший план контролюючі його принципи: 1) визнання суверенної рівності всіх держав, їх територіальної цілісності та політичної незалежності; 2) невтручання у справи інших держав та неприпустимість міжнародної агресії; 3) рівноправне та взаємовигідне співробітництво між державами. Право на самовизначення є зв'язуючою ланкою індивідуального та міждержавного рівня. Його суб'єктом можуть бути як державні утворення, так і національні спільноти, які проживають у межах багатонаціональної держави [8, с. 440].

Таким чином, можна зробити висновок, що загальноприйнятого визначення поняття «національна меншина» у міжнародній практиці наразі немає. Всілякі намагання знайти універсальне визначення цього суспільного феномена, яке задовольнило б усіх, поки що не дали позитивного результату. Причина цього полягає у величезній варіативності існування національних меншин та їхніх проявів у різних сферах суспільного життя. Разом з тим цілком очевидною є потреба у виокремленні суто юридичних параметрів цього поняття.

В основу вироблення позиції ООН стосовно меншин було покладено тлумачення, запропоноване у 1977 році членом Підкомісії у справах запобігання дискримінації і захисту меншин Комісії з прав людини ООН Ф. Капшторті. На його думку, меншини – це порівняно з рештою населення держави менша за чисельністю частина, яка не займає панівного становища, і члени якої – громадяни цієї держави – володіють з етнічної, релігійної чи мовної точок зору характеристиками, котрі відрізняються від характеристик іншої частини населення і виявляють почуття солідарності з метою збереження своєї культури, своїх традицій, релігій або мови [9, с. 5].

Отже, меншиною є така група людей, яка характеризується наступними ознаками: 1) кількісно менша, ніж інша частина населення держави, що становить більшість; 2) не перебуває у панівному становищі; 3) складається з громадян даної держави; 4) володіє етнічними, релігійними, культурними, мовними рисами, відмінними від відповідних рис іншої частини населення; 5) виявляє почуття солідарності, спрямоване на збереження своєї культурної традиції, релігії і мови. На нашу думку, ознаки меншини, викладені у дефініції Ф. Капшторті, дають змогу виділити як об'єктивні

(своєрідні) етнічні характеристики (чисельна меншість, не домінуюче становище), так і суб'єктивні (прагнення до збереження наявних характеристик) критерії.

Щоправда, в цілому ці ознаки не можна все ж визнати вичерпними, оскільки вони стосуються «меншин за бажанням», що не охоплює, скажімо, «змушених меншин» [6, с. 14].

Термін «національна меншина» широко вживається у документах ОБСЄ, але визначення сутності його, на жаль, відсутнє. У документі № 1201 Ради Європи констатуються лише характеристики, що включаються у це поняття. Термін «національна меншина» належить до групи осіб у країні, які: 1) проживають на території цієї країни і є її громадянами; 2) підтримують довготривалі, міцні зв'язки з країною; 3) демонструють характерні етнічні, мистецькі, релігійні або лінгвістичні характеристики; 4) достатньо представлені, хоча кількість цих осіб менша решти населення країни або району країни; 5) мотивують зацікавленість зберегти те, що становить їхню спільну індивідуальність, включаючи культуру, традиції, релігію або мову [10, с. 177]. Своєю чергою проект документу Центральноєвропейської ініціативи «національні меншини» визначає, як групу меншої кількості, ніж решта населення держави, члени якої є громадянами цієї держави, мають етнічні, релігійні або мовні особливості, відмінні від решти населення, і керуються бажанням зберегти свою культуру, традиції, релігію або мову [11, с. 408-409].

Варто звернути увагу на використання терміна «національна меншина» у вітчизняному законодавстві. Передусім слід зазначити, що процес визначення дефініції «національна меншина», на нашу думку, перебуває тільки на початковій стадії формування. Правовим актом, у якому на офіційному рівні дано визначення терміна «національна меншина», став Закон України «Про національні меншини в Україні», що був прийнятий Верховною Радою України 25 червня 1992 року [12].

Цей закон оперує поняттям «національні меншини» та вкладає в нього загальновизнаний в сучасній міжнародній практиці сенс. Так, ст. 3 Закону закріплює таке положення: «До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою». Статус національних меншин за українським законодавством визнається за групами осіб, тобто закріплюється колективний характер здійснення прав національних меншин, носіями яких виступають етнічні групи як організовані і легалізовані спільноти. Права членів національних меншин розглядаються як невіддільна частина загальновизнаних в Україні прав і свобод людини та громадянина.

Висновки. Таким чином, згідно із національним законодавством права національних меншин розглядають як з точки зору індивідуальних, так і колективних засад, що зумовлює різні форми реалізації їх прав, а тому конституційно-правова природа права на самовизначення має дихотомічний характер, що детермінує конкретні форми та методи конституційно-правового забезпечення практичної реалізації даного права у суспільних відносинах.

Список використаних джерел:

1. Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка. Київ, 1999. 376 с.
2. Дікінзон Л. Меншості / Л. Дікінзон; пер. з англ. Г. Чекаленко. Варшава, 1924. 200 с.
3. Гумплович Л. Общее учение о государстве. Санкт-Петербург, 1910. 516 с.
4. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Санкт-Петербург, 1903. 752 с.
5. Національно-державне будівництво: концептуальні підходи, сучасна наукова література / За ред. Ю. Римаренка. Київ, 1999. 559 с.
6. Нікітюк В.О. Статус етнонаціональних меншин (порівняльно-правовий аспект). Київ, 1996. 186 с.

7. Гекман Ф. Народ, нация, этническая группа и этническое меньшинство: к некоторым основным категориям этничности. *Зарубежный мир*. 1990. Вып. 19. С. 23–25.
8. Національні меншини (підходи). За А. Ейде. *Міграційні процеси у сучасному світі* / За ред. Ю. Римаренка. Київ, 1998. 912 с.
9. Капшоторти Ф. Исследование о правах лиц, принадлежащих к этническим, религиозным и языковым меньшинствам. Нью-Йорк, 1979. 300 с.
10. Рекомендації 1201 (1993). Парламентська Асамблея Ради Європи. 44 постійна сесія. *Права людини в Україні : інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини*. Вип. 21. С. 177.
11. Документ Центральноєвропейської ініціативи про захист прав меншин. Будапешт, 15 листопада 1994 року. *Права людини в Україні : інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини*. Вип. 21. С. 408–409.
12. Про національні меншини : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 529.

УДК 340.01

**ПРАВОВА СТРАТЕГІЯ З ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ,
СПРЯМОВАНА НА ЗАХИСТ ОСНОВ
КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ, ЗДОРОВ'Я, ПРАВ,
СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСІБ,
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНИ І НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

Копиленко Поліна Олександрівна,
аспірантка кафедри
теорії держави і права
(Міжнародний університет бізнесу
і права, м. Херсон, Україна)

Досліджено правові стратегії як концептуальні складники теорії держави і права у сучасних правових системах, зокрема, у системі захисту прав і свобод людини. Опрацьовано низку нормативно-правових документів, законодавчих актів України, соціологічних досліджень, економічної, політичної та філософської наукової літератури вітчизняних і зарубіжних науковців. Висвітлено проблематику застосування правових стратегій для захисту прав і свобод людини в умовах становлення Української правової держави. Проаналізовано нормативно-правові і законодавчі документи, спрямовані на напрацювання правових стратегій з обмеження прав людини для захисту основ конституційного ладу, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів осіб, забезпечення оборони і національної безпеки. Доведено, що саме правовій стратегії обмеження прав людини, спрямованій на захист її прав і свобод, за певних історичних умов створюються такі правові умови, за яких людина потенційно спроможна скористатись будь-якими зі своїх прав, визнаних і законодавчо закріплених державою. Проаналізовано правові стратегії, спрямовані на підвищення рівня правової захищеності окремих категорій громадян. Доведена актуальність для Української держави сучасних правових стратегій, зокрема, у системі захисту прав і свобод людини. Показано, як у межах досліджуваної правової стратегії передбачено реалізацію встановлених Конституцією України і законодавчими актами обмежень прав людини, що мають на